

ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

У статті аналізується розвиток педагогічної освіти, що має не абстрактно-формальну, а практично-орієнтовану спрямованість і відповідає нагальним завданням удосконалення системи педагогічної освіти. Адже зміст і напрями освітньої політики визначають пріоритети педагогічних досліджень щодо осмислення проблем особистісно-орієнтованої освіти та підвищення її якості, формування національних та загальнолюдських цінностей, оновлення змісту і форм організації навчально-виховного процесу, розвитку системи безперервної освіти, розширення україномовного освітнього простору, забезпечення освітніх потреб тощо.

Ключові слова: шкільництво, педагогічна освіта, регіон, історіографія, підготовка вчительських кадрів, вища освіта, підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми. За останні десятиліття українська історико-педагогічна наука переживає динамічний поступ, що супроводжується складними, суперечливими трансформаційними процесами, переосмисленням наукових парадигм, пошуком нових теоретико-методологічних аспектів й орієнтирів. Його характер та особливості відображають нарощування фактографічної бази, передусім посилення наукового дискурсу, плюралізму думок, альтернативності поглядів, поліфонії рефлексій і теоретичних висновків. За таких умов зростають інтерес і потреба систематизації та конструктивно-критичного переосмислення нагромаджених педагогічною наукою знань з розвитку освіти та шкільництва. Такий системний ретроспективний погляд необхідний для з'ясування досягнень минулого, збереження й примноження напрацювань, попередження помилок і визначення перспектив поступу.

У даному контексті актуалізується проведення історіографічних досліджень не лише з конкретно-педагогічних проблем або щодо розвитку педагогічної науки у масштабах усієї України, але й осмислення загальних та особливих тенденцій нагромадження педагогічних знань у її регіональному, зокрема західноукраїнському вимірах.

Мета статті – з'ясування рівня відображення в науковій літературі загальних змістових характеристик освітніх процесів на різних етапах історичного розвитку західноукраїнських земель.

Виклад основного матеріалу. Так, у регіональному аспекті вищим у рамках радянської історіографії був рівень дослідженості освітніх систем на Закарпатті, що мали свою специфіку в силу особливостей історичного розвитку краю. Це завдячується доробку А. Бондаря, А. Ігната та особливо виданому А. Бондарем і А. Чумою у 1967 р. в Пряшеві (Чехословаччина) історичному нарисі про розвиток української школи на Закарпатті та Східній Словаччині [2]. Виводячи її початки з часів князя Корятовича, вчений на основі джерел відстежив розвиток народних (церковних) і приватних шкіл, діяльність мандрівних учителів у XV-XVII ст.; детально показав становлення української системи освіти з кінця XVIII – до початку XX ст., в якій сформувалися всі основні ланки – від початкової, середньої, професійної до підготовки вчительських кадрів тощо.

Більше уваги радянські дослідники приділили розвитку освіти на західноукраїнських землях у 1920-1930-х рр., позаяк даний період безпосередньо передував їхньому возз'єднанню з УРСР. Попри незмінність загальної парадигми, підходи до висвітлення цієї проблеми мають свої особливості.

Друга половина 60-х рр. XX ст. позначилася появою узагальнюючих історичних праць, які демонстрували здобутки розвитку соціалістичного культурного будівництва в західних областях України загалом та на Буковині, Закарпатті зокрема. Головну увагу автори зосереджують на таких питаннях: розширення мережі семирічних і середніх шкіл; зростання їх матеріально-технічної бази; підготовка вчительських кадрів (серед них було чимало осіб із середньою і незакінченою вищою освітою); удосконалення навчальних планів і програм; поліпшення форм і методів навчальної роботи; посилення уваги до політехнічного навчання, трудового виховання та позашкільних форм роботи.

Така зосередженість досліджень на висвітленні розвитку освіти в одному регіоні за досить вузького періоду 50-х – першої половини 60-х рр. XX ст. – унікальне явище у вітчизняній історіографії історії педагогіки. Разом з тим це не могло не призвести до дублювання фактографічного матеріалу і теоретичних висновків, тож їхня наукова новизна ставала дедалі умовнішою. Розкривалися заходи з капітального будівництва шкільних приміщень і їхнього обладнання, з переходу на загальнообов'язкове семирічне навчання та ліквідації аналіфabetизму, з розвитку політосвіти й підготовки педагогічних кадрів тощо. Постійні акценти на збільшення мережі шкіл, позашкільних закладів, дитячих і молодіжних

видань супроводжувалися порівняннями та протиставленням становищу українського шкільництва за польського періоду. Прикметними рисами цього доробку стало узагальнення досвіду учителів-практиків, а також безапеляційна констатація факту сформованості радянського патріотичного почуття в учнівській молоді регіону.

Тому важливою складовою професійної освіти є педагогічна. У радянській науці регіональний аспект її розвитку представлений слабо, позаяк у працях з історії освіти за дорадянського періоду автори акцентували на утисках і дискримінації українського вчителства, а сам процес його підготовки, особливо у національних приватних закладах, ігнорувався. В українській радянській історіографії так і залишилося розмите уявлення про організацію та зміст підготовки українського вчителства. Вона пов'язувалася з діяльністю Крайової шкільної ради, а про функціонування мережі державних і приватних вчительських семінарій фактично не згадувалося.

Сучасній історіографії, що представила чималий доробок з історії розвитку педагогічної освіти у західноукраїнському регіоні, притаманні три важливі особливості. По-перше, окрім спеціальних історико-педагогічних праць дана проблема активно розглядалася в дослідженнях, присвячених іншим складовим системи освіти – початковій, середній, вищій тощо. По-друге, розвиток педагогічної освіти вивчався або відносно усієї України, або окремих регіонів – Буковини, Волині, Галичини, Закарпаття. Уникання її розгляду у масштабі усіх західноукраїнських земель зумовлене складними багаторівневими процесами її становлення у кожному із зазначених теренів. По-третє, складною і розмаїтою виглядає змістова спрямованість студій з історії педагогічної освіти, де піднімалося широке коло питань, пов'язаних із соціальними вимогами до професійної підготовки вчителя.

Проблема педагогічної освіти знаходиться в центрі уваги сучасної педагогічної науки. Її вивчення стимулюють численні спеціалізовані фахові періодичні видання, десятки науково-практичних конференцій з різних питань підготовки вчителів. Вибірковий аналіз матеріалів опублікованих за результатами таких заходів, що відбулися в західних областях України показав, що від 10 до 40 % виступів присвячувалося регіональним історико-педагогічним аспектам цієї проблеми.

Зокрема праці з історії педагогічної освіти в Україні відображають загальну рецепцію ролі і місця Західного регіону в її розвитку. Вони увиразнюють три основні тенденції вивчення даної проблеми: а) ігнорування висвітлення процесів педагогічної освіти в Західній Україні попри декларування, що предметом дослідження є її розвиток в Україні; б) роздільний показ ретроспективи педагогічної освіти у Східному та Західному регіонах України, що має сенс стосовно періоду другої половини XIX – першої третини XX ст., коли вони розвивалися у різних державно-політичних системах; в) намагання показати розвиток педагогічної освіти в Україні в єдиному руслі.

Спільні та особливі риси має процес нарощування знань з історії педагогічної освіти в різних західноукраїнських регіонах. Маємо доволі виразну картину її розвитку в Галичині другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. Так, одне з перших присвячених цій проблемі комплексних досліджень – дисертація М. Барни [1]. Автором з'ясована генеза організаційних форм підготовки вчителів у 1772-1867 рр. (інститути препаранди, дяко-вчителства, вчителів-приватистів, ад'юнктів); запропонована періодизація цього процесу (три періоди поділяються на сім етапів); визначена структура педагогічної освіти в краї; розкриті особливості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів тощо. За думкою автора основні тенденції її розвитку в краї полягають у постійному загостренні боротьби за створення українських педагогічних навчальних закладів, рівневого піднесенні системи підготовки вчителів для народних і середніх шкіл, вчительських семінарій. Вона доводить, що основним чинником їх розвитку виступали освітньо-шкільні та професійні організації, які об'єднували прогресивних діячів культури і педагогів.

Важливу віху у концептуалізації знань про розвиток педагогічної освіти в Галичині за міжвоєнного періоду знаменує науковий доробок Т. Завгородньої у вигляді монографій [10] та численних статейних публікацій. Здійснивши детальну реконструкцію її структури і становища (всіх ланок в закладах підготовки вчителів, системі підвищення кваліфікації та самоосвіти), вчена розкрила еволюцію теорії і практики навчання в закладах професійної підготовки вчителів.

Істотний внесок у вивчення історії педагогічної освіти в Галичині зробили представники наукової школи Б. Ступарика. В їх науковому доробку знайшли поглиблення і розвиток викладені у його працях другої половини 1990-х рр. ідеї і положення, які узалежнювали поступ національної системи освіти із підсистемою підготовки вчительських кадрів, котра будучи її найчутливішим елементом намагалася адекватно реагувати на кожен черговий виклик та перебуваючи у стані постійного оновлення справляла важливий вплив на всю структуру шкільництва.

У такому контексті відзначимо докторську дисертацію під керівництвом Б. Ступарика польської дослідниці І. Шемпрук [15]. Вона цікава з позицій порівняльної педагогіки, бо відображає польську візію формування вчительських кадрів у Галичині й Волині за міжвоєнного періоду та їхнє місце в освітньому просторі Польщі. Такі зіставлення корисні для вітчизняних науковців, котрі, як відзначалося, недооцінюють вплив офіційної польської педагогіки на формування українського вчителства.

Вагому роль у вивченні розвитку педагогічної освіти на Буковині в XIX – на початку XX ст. відіграли представники наукової школи О. Пенішкевич [13]. Проблема розкривається у статейних публікаціях та в розрізі комплексних студій про розвиток в краї українського шкільництва, народних шкіл, середньої освіти тощо. Показані її генеза, нормативно-правове регулювання, формування мережі відповідних закладів та інституцій, а також організаційно-методичне забезпечення навчального процесу. Але становище у цій сфері за міжвоєнного періоду практично не розкрито.

Проблема розвитку педагогічної освіти на Волині за відсутності спеціальних комплексних праць розглядалася у контексті дослідження різних ланок системи освіти краю XIX – 30-х рр. XX ст., що мають виразну історичну спрямованість, тоді як дидактико-методичний компонент підготовки учителів розроблено слабше. Порівняно зі студіями про Галичину, в них глибше розкривається іноетнічний аспект розвитку цієї ланки освіти на Волині у вигляді функціонування польських і єврейських навчальних закладів, педагогічної майстерності іноземних викладачів. Разом з тим слід зазначити, що розвиток інонаціональної педагогічної освіти на західноукраїнських землях досліджено надзвичайно слабо.

Доробок з історії педагогічної освіти на Закарпатті репрезентує монографія В. Гомонная, В. Росула, П. Ходанича [12], що відзначається історичним підходом до проблеми: показано розвій п'яти (Ужгородської, Мукачівської, Хустської та ін.) семінарії, де готували кадри учителів, їхнє соціальне становище, державна політика та діяльність політичних і громадських об'єднань у цій царині тощо; їхні випускники становили не лише кістяк педколективів народних шкіл, а й основу української інтелігенції краю першої третини XX ст.

Отже, наявний доробок розвитку педагогічної освіти засвідчує потребу проведення спеціальних історико-педагогічних досліджень щодо її становлення і функціонування передусім на Волині та Закарпатті, презентації комплексних студій, які б показали загальні та особливі риси підготовки учительських кадрів у різних західноукраїнських регіонах в XIX – 30-х рр. XX ст. та розкрили розв'язання цієї проблеми у поліетнічному контексті.

Дане завдання актуалізують і матеріали серійного видання "Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку", що з'явилося у вигляді об'ємних томів, присвячених кожній області, зокрема й семи західним [3-8]. Попри уніфіковані вимоги, вони помітно різняться у структурно-змістовому відношенні.

Спільним для більшості томів є широкий суспільно-історичний контекст, що детермінує розвиток вищої педагогічної освіти і науки в кожній із західних областей України та з'ясування її поступу за окремими періодами і типами навчальних закладів. Однак цей компонент не забезпечив концептуальної цілісності даного проекту. Йдеться про диспропорцію та відмінні підходи висвітлення певних процесів. Наприклад, історія педагогічної освіти Івано-Франківської області представлена лише розвитком педінституту-університету [4]. Автори томів, присвячених Львівській і Чернівецькій областям обмежилися стислим показом передумов розвитку педагогічної освіти, а головну увагу зосередили на з'ясуванні її генези у XIV-XVIII ст. та розвитку в XIX-XX ст., зокрема підготовці педагогічних кадрів у місцевих університетах, училищах, коледжах [5; 8]. У томі про Тернопільщину представлений ґрунтовний аналіз педагогічної освіти за дорадянського періоду [7, с. 108-171]. Автори книги про її розвій на Волині запропонували широкую персоналізовану реконструкцію освітніх процесів XVII-XIX ст. (більше половини обсягу), з'ясували їхні особливості у 1916-1941 рр. й лише потім перейшли до характеристики системи підготовки вчителя за сучасної доби (університет, коледж, післядипломна освіта) [3]. Існують відмінності і у науковому апараті окремих томів (наявність чи відсутність покликань тощо).

На окреме відзначення заслуговує том, присвячений педагогічній освіті на Рівненщині. Він репрезентує нове, підготовлене спеціально для реалізації зазначеного проекту наукове дослідження, що ґрунтується на багатій джерельній базі. Реалізація авторами проблемно-хронологічного і системного підходів може слугувати за приклад підготовки узагальнюючих праць про розвиток педагогічної освіти в західноукраїнському регіоні. Зокрема їм удалося послідовно і комплексно відстежити її історичний розвій, починаючи з кінця XVII ст. (Острозька академія) й завершуючи навчальними закладами XX-XXI ст.

Таким чином, стратегічним напрямом розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки є підготовка фундаментальних колективних досліджень, а реферований проект дає цінний досвід для реалізації цього завдання. З одного боку, він становить вагомий крок у нагромадженні та систематизації знань з історії педагогічної освіти в окремих областях і черговий раз актуалізує необхідність написання узагальнюючої синтезованої праці про її розвиток в Україні та західноукраїнському регіоні зокрема. З іншого, структурно-змістова наповненість окремих томів доводить, що запорукою успішної підготовки серійних видань є дотримання вихідних концептуальних принципів та постійна координація творчих пошуків науковців окремих регіонів, які мають власні погляди, різний потенціал тощо.

Доробок науковців про розвиток педагогічної освіти в Україні також засвідчує дві прогресуючі історіографічні тенденції. Перша стосується посилення уваги до вивчення закладів першого ступеня педагогічної освіти у вигляді педагогічних училищ, які у Західному регіоні України почали створюватися за радянської влади й перетворилися на справжні "кузні" учительських кадрів, а за доби державної

незалежності реорганізувалися у профільні технікуми й коледжі. Друга тенденція проявляється в узагальненні досвіду діяльності та розвою інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Розвиток і функціонування цих закладів представлено у різновидових публікаціях. У вищезгаданих томах про розвиток вищої педагогічної освіти в Україні ця проблема розкривається у системному вигляді через показ їхнього поступу за радянського і сучасного періодів, що супроводжувався організаційною розбудовою, реформуваннями, еволюцією змісту навчально-виховного процесу, змінами у контингентах учнів й викладачів, нарощуванням матеріально-технічної бази тощо. Схожу змістову спрямованість мають науково-популярні книжкові видання, приміром, про Чернівецьке [11] педучилища; Волинський [9] і Закарпатський [14] інститути післядипломної педагогічної освіти. Щоправда, акценти в них зміщені на показ досвіду навчально-методичної роботи за сучасних умов, хоча нерідко пропонуються і широкі історичні ретроспективи.

Висновки. Аналіз джерельної бази засвідчив, що нагромаджено значний масив наукової літератури про структурні компоненти системи освіти регіону, що забезпечують підвищення освітнього рівня різних категорій населення. Таким чином, доробок з регіональної історії освіти, який у багатьох відношеннях до сьогодні не втратив науково-пізнавального значення, а при уважному прочитанні може вказати на прогалини і перспективи подальших досліджень з даної тематики.

Використані джерела

1. Барна М.М. Розвиток педагогічної освіти в Східній Галичині (1867-1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / М.М. Барна. – К., 1996. – 20 с.
2. Бондар А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині: історичний нарис / А. Бондар, А. Чума. – Пряшів, 1967. – Ч. 1. – 116 с.
3. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Волинська область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: І.Я.Коцан та ін. – К.: Знання України, 2009. – 415 с.
4. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / Ред. рада вид. В.Г. Кремень та ін. редкол. тому: Б.К. Остафійчук (гол.), В.І. Кононенко (відп. ред.) та ін. – К.: Знання України, 2010. – 335 с.
5. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: Н. Скотна (гол.) та ін. – К.: Знання України, 2012. – 267 с.
6. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: Р.М. Постолюкський та ін. – К.: Знання України, 2010. – 383 с.
7. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Тернопільська область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: В.П. Кравець та ін. – К.: Знання України, 2011. – 279 с.
8. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Чернівецька область / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: С.В. Мельничук та ін. – К.: Знання України, 2011. – 279 с.
9. Волинський обласний навчально-методичний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів / укл.: В.М. Дмитрук. – Луцьк: ВОНМІ-ПАПК, 1999. – 44 с.
10. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 167 с.; Завгородня Т. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): монографія / Т. Завгородня, Г. Лемко. – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – 212 с.; Завгородня Т. Підвищення кваліфікації вчителів Галичини (1919-1939 рр.): дидактичний аспект / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 88 с.
11. Іванчук М.Г. Святіння знань і духовності (з досвіду роботи Чернівецького педагогічного училища) / М.Г. Іванчук. – Чернівці: Рута, 1999. – 68 с.
12. Освіта Закарпаття: монографія / В. В. Химинець, П. П. Стрічик, Б.М. Качур, М.І. Галапканич. – Ужгород: Карпати, 2009. – 464 с.
13. Пенішкевич О. Підвищення кваліфікації підготовки кадрів на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття // О. Пенішкевич // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр. – Вип. 122: Педагогіка і психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 111-120.; Пенішкевич О.І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.) / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.

14. Талапканич М.І. Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти – історія та розвиток / М.І. Талапканич, В.В. Химинець, В.М. Петечук, М.М. Басараб, П.П. Стрічик. – Ужгород, 2006. – 116 с.
15. Шемпрух І. Тенденції розвитку педагогічної освіти вчителів у Польщі (1918-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / І. Шемпрух. – К., 2001. – 43 с.

Strazhnikova I.

HISTORIOGRAPHY OF DEVELOPMENT OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE REGIONAL ASPECT

The article analyzes the development of historical and pedagogical science, which is not abstract, formal, and practically-oriented focus and meets the urgent task of improving the system of teacher education. Because the content and direction of educational policies determine the priorities of educational research on the comprehension problems of individual-oriented education and improving its quality, the formation of national and universal values, to update the content and forms of organization of educational process, development of continuous education system, expansion of Ukrainian-language educational space, educational needs and so forth. The solution of these problems will contribute to the development of the historiography of the Ukrainian pedagogical science. Various studies on the history of the development of education and schools in the Western region of Ukraine are controversy character due to dominant in the second half of XX – beginning of XXI century scientific, methodological, ideological paradigms. The evolution of educational systems determines educational policy is a field of interrelations of different social groups to use governmental institutions to realize their interests and needs. The sequence and orientation of this analysis due to the use of problem-chronological approach and structural-functional method, which allows to determine the state of knowledge of the different stages of the educational process in the scientific literature of the soviet and modern periods.

There is a need of training of General works on the development of the content of education in all Western lands, which would reveal its General and special features of individual regions. Low degree of study has the content of vocational and higher education, and especially its evolution in non-Ukrainian schools. Analyzed in the work of an array of different studies gives a systematic overview of the status, achievements and gaps in the body of knowledge on the history of development of pedagogical education in the Western region of Ukraine.

Key words: *education, teacher education, region, historiography, initial teacher training, higher education, professional development.*

Стаття надійшла до редакції 15.04.2016 р.